

گفت‌وگوی «جوان» با حجت‌الاسلام سیدصادق موسوی، مردی که کار ناتمام سید رضی را تمام کرد

«تمام نهج البلاغه» در کتابخانه سازمان ملل به نمایش در آمد

■ معصومه طاهری

هزار سال پیش سید رضی همت کرد و گزیده‌هایی از سخنان امام علی (ع) را در کتابی به نام نهج البلاغه جمع آوری کرد؛ کتابی که امروز در کنار قرآن به فخر شیعیان تبدیل شده است، اما این کتاب همانگونه که گفته شد تنها گزیده کلام امام بود و امروز پس از انقلاب اسلامی حجت‌الاسلام سیدصادق موسوی که پندر و پدربزرگش از مراجع مشهور تشیع هستند اهتمام کرده و پس از ۲۸ سال تحقیق کار ناتمام سید رضی را به پایان رسانده است. با وی که مدت‌هاست در لبنان زندگی می‌کنند دراین باره گفت‌وگو کردیم.

■ ■ ■

ابتدا بفرمایید چه چیزی باعث ورود شما به مقوله نهج البلاغه شد؟
برای شرکت در افتتاحیه نخستین کنگره جهانی نهج‌البلاغه از طرف دفتر امام دعوت شدیم. آیت‌الله خامنه‌ای که رئیس‌جمهور بودند در سخنرانی کنگره فرمودند نهج‌البلاغه موجود گزیده‌های سید رضی است که با انگیزه فصاحت و بلاغت انتخاب شده و عرب‌زبانان امروز از فصاحت و بلاغت هزار سال پیش فاصله گرفته‌اند و غیرعرب‌زبانان هم متوجه این فصاحت نمی‌شوند و سر و کارشان با ترجمه‌هایی است که بر داشت‌های مترجمان از سخنان امیرالمؤمنین است، ولی بر اثر قطعیت سخنان مولا در نهج‌البلاغه شریف رضی ما از دسترسی به مقصود کامل امام علی محروم هستیم. چه خوب است افرادی که گزیده‌های نسخه شریف رضی را کامل کنند تا بتوانیم همانند زمان مولا از سخنان گهربارشان بهره‌مند شویم. این در ذهنم بود تا بعد از رحلت امام خمینی ناخواسته فرصتی پیدا شد و کار را شروع کردم. ابتدا با امکانات بسیار محدود «النسخه‌المشروحه» را با استناد به ۲۹عنوان منبع و شرح ادغام شده چهار شارح از علمای سرشناس اهل سنت در باورقی در بیروت منتشر کردم که مورد توجه اندیشمندان و محافل علمی قرار گرفت و مقام معظم رهبری هم در بازدید از نمایشگاه کتاب آن سال که معمولاً عبوری انجام می‌شود ۱۰ دقیقه در غرفه ناشر نشستند و با دقت کتاب «تمام نهج‌البلاغه» را مطالعه کردند و از اینکه پیشنهاد ایشان پس از سال‌ها محقق شده بود خوشحال شدند. سپس برای اهل تحقیق «النسخه‌المؤتقه» یا ۱۰۱ عنوان منبع و ذکر منابع در تهران منتشر و به عنوان کتاب سال کنگره نهج‌البلاغه آن سال انتخاب شد. مقام معظم رهبری هم هزار نسخه از آن را خریداری و به علمی اعلام اهدا کردند. کتاب مورد توجه بسیاری از شخصیت‌های حوزوی و دانشگاهی واقع گردید.

مقوله سلسله سند و ذکر منابع نهج‌البلاغه چگونه بود؟
به تأکید یکی از دوستان دانشمند حرکت در جهت ذکر سلسله سند به اضافه ذکر منابع را شروع کردم. پس از چند سال تحقیق «النسخه السند» یا ۷۷۰ عنوان منبع به همراه سلسله سندمقتضی در سه جلد منتشر شد. در جلد هشت آن فهرست آیات، احادیث، اشعار و در نهایت «دلیل نهج‌البلاغه» که راهنمای خوانندگان برای تسهیل رسیدن به محل ورود قطعه‌های نسخه شریف رضی در «تمام نهج‌البلاغه» است را قرار دادیم. کتاب سال حوزه علمیه قم در سال ۱۳۸۶ شد و لوح تقدیر آن توسط آیت‌الله مکارم شیرازی به پسرمر حجت‌الاسلام سیدسلیمان موسوی تقدیم شد، زیرا آن زمان ایران نبودم.

برای تسهیل استفاده عموم از کتاب چه کردید؟
با پیشنهاد تعدادی از اهل علم برای تسهیل استفاده عموم و با ادامه تحقیقات «النسخه‌المرجع» کنونی با استناد به ۱۲۰۰ عنوان منبع مورد اعتماد مذاهب مختلف اسلامی در بیروت چاپ شد که اولین نسخه آن را به راگه امیرالمؤمنین در نجف و نسخه دیگر آن را به محراب و محل شهادت مولا در مسجد کوفه اهدا کردم. در ایران هم نسخه‌هایی توسط هیئت رئیسه مجلس خبرگان در افتتاحیه جلسه اعضا در دوران ریاست مرحوم آیت‌الله مهدوی کنی به‌اضا اهدا شد. نسخه‌هایی هم به مراجع تقلید و شخصیت‌های علمی بر جسته تقدیم کردم که مورد استقبال آنان قرار گرفت.

در سطح جهانی چطور؟

به سران بالاترین مراکز جهانی مانند دبیرکل سازمان ملل، رئیس دادگستری بین‌المللی در لاهه، رئیس کمیته بین‌المللی حقوق بشر، سازمان یونسکو، وزیر فرهنگ وایتاکان و دیگر شخصیت‌های جهانی اهدا شد که در نامه‌ای رسمی به اینجانب بان کی مون دبیرکل سازمان ملل ضمن ابراز خرسندی از دیدار و تقدیر ویژه از کار تحقیقی و بیان اهمیت «نهج‌البلاغه» دستور داد «تمام نهج‌البلاغه» در کتابخانه سازمان ملل متحد به نمایش گذاشته شود. به علت این کار ارزشمند و ویژه آیت‌الله حسینی بوشهری رئیس حوزه‌های علمیه ایران در نامه‌ای از عمل دبیر کل تشکر کرد. نامه به طور رسمی از طریق وزارت امور خارجه به انگلیسی ترجمه و توسط نماینده جمهوری اسلامی ایران در سازمان ملل به دبیرکل تقدیم شد. وزیر فرهنگ وایتاکان نیز ضمن اعلام اینکه کتاب در کتابخانه مخصوص شورای پایی قرار داده خواهد شد رسماً در خواست نسخه‌ای از کتاب برای کتابخانه وایتکان را کرد تا در کنار آثار دیگر مذاهب جهان قرار گیرد، در حالی که متأسفانه در کشور خودمان کتاب مورد توجه نبوده است و فقط گاهی توسط بعضی اشخاص تلاشی برای معرفی انجام می‌گیرد.

از دیدار با بان کی مون خاطره‌ای دارد؟

با اینکه در شرح وظایف دبیر کل سازمان ملل، امور فرهنگی نیست و اینها مربوط به یونسکو است، ولی بان کی مون به این موضوع اهتمام ورزید. در جلسه به من گفت فردا عازم یک سفر دوراهی به مدت یک هفته به آفریقا هستم ولی اصرار دارم دیدارمان قبل از این سفر انجام گیرد. اکنون هم این آخرین دیدار من است و قرار ملاقات دیگری ندارم که معنای آن محدود نبودن زمان ملاقات است، همین هم شد چون زمان تعیین شده حداکثر ۱۰ دقیقه بود ولی دیدار از آغاز تا پایان نزدیک به ۱۰۰ دقیقه شد. او دقایقی درباره شخصیت امام علی و اهمیت نهج‌البلاغه حرف زد بعد از آن با دست خود صندلی را عقب کشید و گفت بفرمایید، درحالی که در پروتکل هیچ وقت مقام رسمی به موازات شخصی در رتبه پایین‌تر نمی‌نشینند، ولی ایشان در طرف دیگر میز همراه معاونان خود نشست و من همراه نماینده جمهوری اسلامی دکتر خزاعی و رایزن فرهنگی ایران در سازمان ملل مقابل او نشستیم. پس از جلسه، بان کی مون مصرانه من را بدرقه کرد و وقتی به در خروجی سالن رسیدیم و بر حسب پروتکل باید خداحافظی انجام می‌شد ولی می‌خواست تا نزدیک آسانسور بنده را همراهی کند که در میان راه با اصرار من متصرف شد و یکی از معاونان خود را مأمور کرد تا آسانسور ما را بدرقه کند. این دیدار توسط دوربین‌های سازمان ملل ضبط شد و در صفحه اصلی سایت سازمان تصاویر و گزارش جلسه انتشار یافت. پس از چند روز نامه تشکر رسمی دبیر کل به نمایندگی جمهوری اسلامی ارسال شد که ضمن تشکر از دیدار با اینجانب

اهمیت نهج‌البلاغه را بیان و اعلام کرد دستور داده است «تمام نهج‌البلاغه» را در کتابخانه سازمان ملل به نمایش بگذارند.

در باره کلیت نهج‌البلاغه کمی توضیح دهید.

این کتاب شریف در سال ۴۰۰هجری قمری تألیف شد.فصلی از کتاب خصایص امیرالمؤمنین است که به درخواست شاگردان وی جدا و با کمی اضافات نام نهج‌البلاغه بر آن گذاشته شد، ولی مختصر شده که شامل تقطیع و حذف منابع و سلسله سندهاست. به علت شخصیت ولای سید رضی در ایجاد گوناگون، نسخه در دسترس عموم مردم قرار گرفت که این عمل کمک فراوانی به توجه نسل جوان شیعه حتی سنی آن دوران به متون اسلامی برای مبارزه با ظلم و ستم و مقابله با اشغالگران سرزمین اسلامی کرد که باعث تشکیل هسته‌های اولیه مجاهدین و سپس «حزب‌الله» شد.

چرا با گذشت سال‌های زیاد علمای شیعه اهماتی برای تکمیل نهج‌البلاغه نداشتند؟

با فوت شاگردان سید رضی سؤال درباره منابع و اساتید کتاب از سوی اهل تحقیق مطرح شد که محققان و فقهای شیعه با شناخت شخصیت و موقعیت استثنایی سیدرضی جهت استفاده مستندل مطالب وارده در نهج‌البلاغه را کافی ندانستند، اما مخالفان اهل بیت برای قرار از التزام به محتویات سخنان وارده تشکیک در انتساب را به علت نبودن منابع مطرح کردند، البته تعدادی از محققان در زمان‌های مختلف تلاش ارزشمندی برای رفع کاستی‌ها انجام دادند که بعضی‌ها نام مستدرک داشتند و گاهی نام مصادر نهج‌البلاغه گرفتند، ولی خداوند این منت را شامل حال من کرد که با صرف بیش از ۲۸سال و مراجعه به اکثر کتابخانه‌های مهم در کشورهای مختلف و با وجود نبود امکانات با همکاری برخی عاشقان دانش، به علت این کار ارزشمند و فرهنگ اسلامی توانستم بیش از ۸۰هزار کتاب را مطالعه و اکنون با پشتوانه ۱۲۰۰ عنوان منبع مورد وثوق و اعتماد علمای مذاهب متعدد اسلامی این نسخه را تهیه کنم.

آیا مواردی از نهج‌البلاغه را هم حذف کردید؟

کتاب «تمام نهج‌البلاغه» بر قاعده حفظ پایه نهج‌البلاغه تکمیل شده و چپشن آن تغییر پیدا کرده است. در موارد معدودی به دلیل ضرورت اتصال موضوعی یا تاریخی و امثال آن متونی را ذکر کردم که در نسخه شریف رضی نیامده است، اما چارچوب اصلی کار برای اتمیم مختارات شریف رضی است. در کنار متمیم ترتیب موضوعی، تاریخی و تفکیک خطبه‌ها از کلمات و عهود از نامه‌ها وصیت‌های شفاهی از وصایای مکتوب را هم انجام دادم که نزد اهل تحقیق این چنین برای فهم صحیح مقصود آن حضرت بسیار مؤثر است. با پیدا کردن منابع و دسترسی به اساتید را بر تشکیک‌ها به کلی بسته می‌شود و بر حسب سخن آیت‌الله جوادی آمده کتاب «تمام نهج‌البلاغه» کتاب علمی شده است و باید در هر خانه و نزد هر روحانی و هر محقق یک نسخه از آن باشد و بدون «تمام نهج‌البلاغه» فهم منظور امام علی ممکن نیست. مثلاً خطبه متقین که با درخواست همام القاشد و در نسخه شریف رضی مختصر آمده است، در پایان راوی می‌گوید همام تحت تأثیر بیانات مولا جان داد، ولی قطعه‌های ذکر شده جزئی از یک خطبه بسیار طولانی است که با شنیدن آن، آن هم با نفس جمانی امام تأثیرش را در جان و روان همام کرد و با اشتیاق به سوی بهشت شتافت

و دیگر در مورد مناشدات در شورای ششگانه که حضرت طی سخنانی مسبوط از حاضران بر مناقب، فضایل، سابقه ایمانی و جهادی خود اقرا می‌گیرد و حجت را کامل تمام می‌کند که امروز هم اگر کسی آن مناشدات را بخواند حقایق برایش آشکار و به طوتنه‌ها برای غصب حق امیرالمؤمنین آشنا می‌شود. اما یک مورد علی(ع) انس بن مالک را نفرین می‌کنند و سریاً اجابت می‌شود. در نسخه شریف آمده است در شهر بصره و در موضوع مربوط به طلحه و زبیر بوده و مورد درخواست مشخص نیست، اما به اتفاق اهل حدیث و مورخان این نفرین پس از آن انجام گرفت که حضرت پس از سه جنگ و به شهادت رسیدن تعداد کثیری از صحابه در آنها و جهت انتقال حقیقت بیعت غدیر در نتیجه آگاه کردن نسل مسلمانی که زمان رسول‌الله را درک نکرده است به حقانیت آسمانی ولایت خود مجلسی در رحبه‌الکوفه که فضای وسیعی خارج از شهر بوده تشکیل می‌دهند و از باقیمانده صحابه می‌خواهند هر کس که خود حاضر و

شاهد بوده و از زبان پیامبر من کنت مولاه فعلی مولا را شنیده است، بر خاسته و مقابل حاضران در مجلس اعلام کند. پس از آنکه تعدادی از صحابه بر خاسته و شهادت دادند انس بن مالک که به عنوان خادم شخصی پیامبر و نزدیک‌ترین فرد به ایشان شناخته شده بود ساکت نشست که سکوت او شهادت‌های بقیه صحابه را مخدوش می‌کرد، لذا حضرت به او فرمودند: «تو که در آن صحنه بودی و فرمایش رسول‌الله را شنیدی چرا آن را برای حاضران بیان نمی‌کنی؟» و او برای فرار از پاسخ ادعا کرد سثنی زیاد شده و نام مصادر نهج‌البلاغه است. آنجا مولا او را نفرین کردند و در کتاب آمده است. آیت‌الله مکارم شیرازی و مصباح یزدی هم مکرراً در

درس هایشان از «تمام نهج‌البلاغه» یاد و به آن استناد می‌کنند و فضلا را به آن راجع می‌دهند. مراجع و علمای بزرگ دیگر هم به صورت‌هایی کتاب را مورد تأیید قرار داده‌اند.

نهج‌البلاغه چند برابر شده است؟

قبلاً عرض کردم که افتاده‌ها و انداخته‌های نهج‌البلاغه با استناد به منابع مورد وثوق مذاهب مختلف اسلامی در جای خود قرار گرفته‌اند که بدینوسیله مطالب وارده در نهج نیز مورد وثوق قرار خواهند گرفت و اکنون در «تمام نهج‌البلاغه» خطبه‌ها به طور کامل و کلمات و وصایا و دیگر موارد بدون اختصار و تقطیع و به طور مستند آمده است که بی‌شک باعث استفاده بیشتر و بهره‌برداری بهتر از دریای بیکران باب علم

حدود ۵۵۰ هزار نفر نیروی رزمی جهت بازگشت به صفین و رویارویی با معاویه آماده می‌شوند را در یک مجلس و با یک خطبه آتشین برای جنگ مجدد پس از جنگ با خوارج بسیج می‌کند، ولی فقط چند سطر در نسخه شریف رضی آمده است که قطعاً تأثیر نخواهد داشت، یا خطبه او را دروغ شمرده و او را نفرین کردند که در اجابت نفرین ایشان سرریعا و به پیسی در صورتش مبتلای می‌شود اما پیام جیانی آن از متن وارد در نسخه شریف رضی اصلاً استفاده نمی‌شود، ولی در «تمام نهج‌البلاغه» و تفصیل و کامل جریان رحبه‌الکوفه و نتیجه‌نفرین و روایت خود انس بن مالک را رؤیت رسول خدا در خواب و توبیخش توسط آن حضرت آمده است.

سید رضی در جایی گفته بود که کتاب

پیش نویس است و شما گفتید تمام شد، آیا دیگر سندی وجود ندارد؟

بله، در مقدمه نهج‌البلاغه سید رضی فرموده است من در آخر هر بابی اوراقی را خالی گذاشتم که زمینه باشد برای اضافه نمودن مطالبی که تاکنون نیافتیم و ممکن است در آینده به آن دسترسی پیدا کنم، لذا اجتهاد مقابل نص صحیح نیست، از همین نتیجه می‌گیریم آنچه را تدوین کرده است نسخه پایانی نیست. به اصطلاح پاک‌نویس نشده و اختلاف نسخه‌های نهج‌البلاغه و اختلاف نسخه‌های نهج‌البلاغه و اختلاف ترتیب در نسخه‌های مختلف نیز دلیل اضافی بر ادعای ماست، چون تمام شارحان قدمای نهج‌البلاغه مائل به استناد به نسخه زمان شریف رضی یا نزدیک به آن هستند و در صورت وجود نسخه پایان یافته زمینه‌ای برای اختلاف نسخ و ارقام وجود نداشت. تلاش من در ادامه تحقق اهداف سید شریف رضی است. البته در موارد بسیار معدودی هنوز به قطعه‌هایی از متون دست نیافتیم و در مقدمه هم اعلام کردم اگر کسی این قطعه‌ها را یافت و به بنده رساند خاضعانه و با افتخار دست او را می‌بوسم.

با توجه به اهمیت نهج‌البلاغه قطعاً موافقی هم سر راه شما وجود داشته است؟

تحقیقات در طول بیش از ۲۸سال انجام گرفت. هر بار بر حسب منابعی که به دست می‌آمد حجم زیادی از نسخه شریف رضی تغییر پیدا می‌کرد. می‌توان گفت حجم اضافات بالغ بر ۲۰۰ برابر است که از منابع مورد وثوق و علمی مذاهب متعدد اسلامی که کسی نتواند شک و شبهه‌ای وارد کند، است. تأیید کتاب از سوی مراجع عظام و اندیشمندان به‌رغم اختلاف مشارب آنان دلیل بر آن است که «تمام نهج‌البلاغه» در محافل علمی و حوزوی از پایه محکمی برخوردار و منبع مورد اعتماد و استناد در مباحث مختلف اعتقادی و فقهی و دیگر موضوعات است. در طول تحقیقات توفیقات زیادی داشتم، در عین حال با سختی‌های زیادی هم مواجه شدم، چون زمینه این کار بسیار عظیم از نظر آمادگی درونی خودم نزدیک به صفر بود و تأسیس شده است حدود ۷۰۰درصد مخطوطات نادرش از کشورهای یمن تهیه کرده و کتاب کتابخانه‌های شمال آفریقا توسط استعمارگران فرانسوی، ایتالیایی و انگلیسی به آن کشورها برده شده است. کتابخانه کنگره امریکا حدود ۷۰سال قبل یک کتابخانه مصری صدور نسخه اول «لنسخه‌المشروحه» محافل وابسته دشمنان مکتب اهل بیت هم شهر به شهر و روستا به روستای هند را گشته تا منابع نادر و مهم شیعیان را پیدا کنند و پس از خریداری آنها را در اختیار رؤسای خود قرار دهند یا بسوزانند. پس از اشغال عراق بسیاری از کتاب‌ها و انشای نادر و ارزشمند توسط امریکایی‌ها سرق‌ت شده است، لذا طبیعی است که بسیاری از نوادر منابع اسلامی در کتابخانه‌های مختلف غرب یافت شوند و اینجانب بسیاری از منابع بسیار نادر و ارزشمند را فقط در کتابخانه‌های خارجی پیدا کردم.

کتاب به چه زبان‌هایی ترجمه شده است؟

در جهان عرب توسط رسانه‌ها بارها معرفی شده و مقالات متعددی در روزنامه‌ها و مجلات لبنان بر اهمیت این کار منتشر شده است. مصاحبه‌های زیادی داشتم، ولی با شروع فعالیت تکفیری‌ها و عملیات انتحاری توسط وهابیون و تحریک تعصب‌های مذهبی زمینه اطلاع‌رسانی میان اهل سنت و کشورها عربی سنی مذهب بسیار محدود شده است. ترجمه ترکی استانبولی این کتاب اخیراً در ترکیه چاپ شده و روز غیر در مراسم باشکوهی رونمایی شد که برای آشنا شدن حدود ۴۰۰میلیون علوی و حدود ۵۵میلیون شیعه خیلی مهم است، با کمی اختلاف شیعیان آذربایجان هم از ترجمه ترکی بهره‌مند می‌شوند. ترجمه انگلیسی آن نیز انجام گرفته است و ترجمه روسی هم آغاز خواهد شد.

خاطره‌ای هم طی کار دارید؟

در مراحل اولیه کار و محدود بودن منابع تحقیقی و نبود امکانات مادی هیچ وقت فکر نمی‌کردم موضوع این همه زامبر باشد، ولی دقیقاً هر وقت احساس می‌کردم کار تمام شده است از راه‌های مختلف برای ادامه تحقیق فرصت‌های جدیدی به وجود می‌آمد. مثلاً روزی در بیروت قبل از اینکه نسخه‌ای منتشر شود در منزل منتظر آخرین مراحل به‌پندی کتاب بودم که رنگ خانه زده شد و شخصی با کتابی در دست پرسید سیدصادق موسوی هستید؟ گفتم بله. گفت شنیده شما مشغول کار تحقیقی نهج‌البلاغه هستید و احساس کرده‌ام این کتاب به دست من خورده برای شما تهیه کردم و به شما اهدا می‌کنم. خداحافظی کرد و رفت، وقتی در راستم تا فاصله چند متری کامپیوترم احساس کردم باید دوباره کار را بازبینی کنم. خلاصه بیش از شش ماه بر تحقیقم اضافه شد تا امروز هم آن شخص را شناخته نمی‌شناسم. من آن را عنایت خاص از سوی مولایم امام علی(ع) می‌دانم. از این قبیل خاطرات و عنایات غیبی خیلی زیاد بود که فقط منت الہی در حقم بوده است.

با این کار شما شمه‌ای از امام علی دارید که قبل از آن نداشتید. این شمه چه بوده است؟

بله، متأسفانه تصویری که از امام علی در اذهان نقش بسته تصویر شخصی حامل شمشیر است، در حالی که افتخار ایشان به باب علم رسول الله بودن است. تنها کسی در تاریخ بشریت است که گفته است: «سولونی قبل ان یقتلونی، سولونی عن ما دون العرش، وانی اعلم بطرق السماء من طرق الأرض و ا بین الجوانج منی لعلماً جماً لو اوصیت له خُمَلةٌ». نقش جهادی ایشان در راستای کلمه الله بوده و اصل هدف، ولی از سوی دشمنان چهره حقیقی حضرت در اذهان حتی تأسیس خفگی شده و ابعاد مختلف شخصیت بی‌بدل امام تنها در شجاعت بی‌نظیر ایشان خلاصه شده است حال آنکه معاویه دشمن سر سخت حضرت برای پاسخ به سؤال‌ها افراد ناشناسی را از شام به کوفه می‌فرستاد تا پاسخ صحیح را از مولا بگیرند و به نام خود منتشر کنند، حتی برای اطلاع از آینده خود افراد متعددی را به کوفه می‌فرستاد و با ورود در روزهای متعدد مرگش را اعلام کنند تا از راه واکنش امام از آینده خود و دوران حکومتش آگاه شود و وقتی حضرت در واکنش به خبر مرگش می‌فرمود به خدا قسم او نخواهد مُرد قبل از اینکه بیرون‌مندانه وارد این مسجد (کوفه) شود، آنگاه او مطمئن می‌شد دوران سلطه طاغوتی‌اش در پیش است. لذا با تکمیل تقریری قطعات پازل تصویری امام از طریق دستیابی به سخنان کامل ایشان در کتاب «تمام نهج‌البلاغه» امکان شناخت نسبتاً صحیح برای شیعیان، مسلمانان و در مرحله بعد حق جویان و عدالت‌طلبان جهان به دست خواهد آمد و اکنون می‌توانیم با افتخار و مباهات به جهانیان بگوییم «هذا علیتنا» یعنی این علی ماست.

بعضی از نسخ نهج‌البلاغه در کتابخانه‌های خارجی است، شما چطور از این نسخ استفاده کردید؟

بسیاری از گنجینه‌های علمی ما توسط مستشرقان و نیروهای وابسته به استعمارگران به بغمار ده شده است، مثلاً کتابخانه عظیم امیریز یانا در شهر میلان ایتالیا که به همت یک کاردینال مسیحی به نام فردریکو بورومیو تأسیس شده است حدود ۷۰درصد مخطوطات نادرش از کشور یمن تهیه کرده و کتاب کتابخانه‌های شمال آفریقا توسط استعمارگران فرانسوی، ایتالیایی و انگلیسی به آن کشورها برده شده است. کتابخانه کنگره امریکا حدود ۷۰سال قبل یک کتابخانه مصری خلیا‌ها ناپسند بود، چون متن نهج‌البلاغه شریف رضی با چنین فعلی رنگ مقدس به خود گرفته بود و هر گونه تغییر در آن برای افرادی حتی عالم و محقق مقبول نبود، لذا با صدور نسخه اول «لنسخه‌المشروحه» محافل، گاهی واکنش‌های تند داشتند، ولی با انتشار «النسخه المؤتقه» که حاوی منابع بود این حرکت تحقیقی مورد توجه قرار گرفت.